

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:2. 2009

Vattenvärk och långbänk

Lokala industrialiseringsprocesser i Arboga och Västerås

Pia Lindberg, *Kampen om ASEA: lokal stat och industrialisering: Arboga och Västerås 1875–1900*, Örebro studies in history 9: (Örebro: Örebro universitet, 2008). With an English summary, 288 s.

Utgångspunkten för Pia Lindbergs avhandling *Kampen om ASEA* är en smått klassisk diskussion om det moderna industrisamhällets förutsättningar. Där löper några av rötterna tillbaka till Erik Dahmén's forskning om ekonomisk utveckling och konjunkturväxlingar. Centrala begrepp i avhandlingen är därför "utvecklingsblock" och – framför allt – "omvandlingstryck" (s. 21ff.). Härmed signaleras en syn på ekonomisk utveckling som i kvalitativ mening är evolutionär men samtidigt cyklisk. Med dessa utgångspunkter tar sig författaren an uppgiften att i detalj analysera två lokala fall: Arboga och Västerås. Fokus riktas mot sambandet mellan infrastruktursatsningar ("infrasystem"), industriell utveckling, lokalpolitiska och ekonomiska faktorer. De två sistnämnda uppträder i regel sammanflätade med varandra men, beroende på situationen, ofta i något olika konstellationer. I analysen gör Lindberg således en åtskillnad mellan ägarintressen ("kapitalorienterade ägarintressen"), samhällsintressen ("samhällsorienterade ägarintressen") och brukarintressen ("brukarorienterade intressen") (s. 44). Rent konkret är det främst de två förstnämnda kategorierna som behandlas; som författaren framhåller inkluderar dessa i regel också olika former av brukarintressen.

För förståelsen av Lindbergs undersökning och dess uppläggning är det vidare viktigt att notera de distinktioner som hon gör mellan olika faser av ett infrasystems utveckling: från etablering, via expansion, till stagnation. Utgångspunkten är då Thomas P. Hughes och Arne Kaijers forskning (s. 40ff.). Det är ett perspektiv som Lindberg menar är applicerbart också på en studie av hur olika typer av omvandlingstryck resulterar i konflikter och vägval i spelet mellan ägarintressen och socialt invanda föreställningar om ny teknik, dess möjligheter och begränsningar. Relevanta exempel på omvandlingstryck är framför allt statens reglering av städernas brandskydd och hälsovård med mera via stadsstadgorna. Detta var en faktor som indirekt tvingade fram nya infrastrukturella satsningar, vilka i sin tur också kunde stimulera den lokala, ekonomiska utvecklingen. Kommunerna ses enligt detta perspektiv som uttryck för en lokal statsmakt.¹

1. Möjlig är denna tolkning av det kommunala självstyret något förenklad. Lindberg själv antyder också en något mera nyanserad syn på kommunernas roll i not 41, s. 25, i avhandlingen. Se också exv. idéhistorikern Mats Andréns aktuella analys av kommunerna i förhållande till statsmakten: Mats Andrén, *Den europeiska blicken och det lokala självstyrets värden* (Hedemora 2007).

Mot den bakgrunden formuleras så avhandlingens huvudsyfte, nämligen "att på lokal nivå analysera några av de mekanismer som i slutet av 1800-talet skapade förutsättningar för, alternativt lade hinder i vägen för, en industriell utveckling" (s. 49f.). Undersökningen tar därmed utgångspunkt i frågan om varför inte Arboga lyckades behålla företaget ASEA, som förvisso först etablerades på orten, men därefter flyttade till Västerås redan år 1891. Denna företagsflytt visade sig snabbt vara av strategiskt viktig betydelse för hur de båda städerna utvecklades från slutet av 1800-talet och framåt. Analysen förankras i en serie undersökningar av hur ansvariga politiska aktörer i Arboga och Västerås hanterade den lokala utvecklingen under olika former av omvandlingstryck. Konkret ställer Pia Lindberg fyra frågor till källmaterialet. De är, i tur och ordning, frågan om hur infrastrukturutbyggnad på lokalplanet egentligen gick till på 1800-talet; hur sådana ärenden slussades in i den kommunala beslutsprocessen; vilka möjligheter och hinder som uppkom under den processen; samt vilka aktörer och intressen som därmed blev involverade i infrastrukturuppbyggnad och lokal utveckling (s. 50).

Det skall redan här konstateras att det är en intressant och empiriskt gedigen avhandling som Pia Lindberg åstadkommit. Jag har heller inga egentliga synpunkter på periodiseringen av undersökningen eller på författarens studium av de kommunala beslutsprocesser som naturligen ställs i fokus för analysen. Mina synpunkter, och i vissa fall invändningar, rör avhandlingens teoretiska överbyggnad (främst återkopplingen mellan den ganska vitt förgrenade begreppsapparat som presenteras i det inledande kapitlet) och undersökningsmetoden (problemet med att genomföra historiska komparationer). Frågorna är relevanta mot bakgrund av att avhandlingen också reser två andra syften utöver det ovan angivna, båda två med mer generaliserande avsikter. Avsikten med avhandlingen är alltså också att ge ett kompletterande bidrag till frågan om den svenska industrialiseringsprocessen mera allmänt, då genom att sätta den i relation till just städernas infrastrukturutbyggnad, samt att empiriskt testa de teorier som kortfattat skisserats i det föregående (s. 50).

Undersökningens genomförande och huvudresultat

Den teoretiska överbyggnaden i *Kampen om ASEA* är, som ofta i avhandlingar, ambitiöst utformad. Jag kan dock konstatera att författaren brottats med vissa svårigheter när det gällt att förena de teoretiska resonemangen med de empiriskt prövande kapitlen. Detta återspeglas också i problematiseringen av ämnet. Avhandlingens tre huvudsyften utgör tre tematiskt väl sammanhållna infallsvinklar till i grund och botten en och samma fråga, men detta kunde ha markerats tydligare. Att undersöka infrastrukturutbyggnad i relation till industrialisering är således närmast en precisering av frågan om omvandlingstryck på lokalplanet, medan frågan om teoriprövning logiskt ingår som en delmängd i varje sådan analys. Som texten nu ligger står dock avhandlingens tre syften som vore de mer eller mindre

frikopplade från varandra. Samtidigt spelar, enligt mig, den centrala problematiken om omvandlingstryck en mera underordnad roll i den framställning som följer därpå. Viktiga delar av teoriapparaten tenderar att ställas lite i skymundan allteftersom analysen av Arboga och Västerås avancerar. Det jag vill ha sagt är att inledningskapitlet, gediget som det är, icke desto mindre utmärks av en viss spretighet i förhållande till den konkreta undersökningen. En annan illustration till samma omständighet är det som inledningsvis aviseras om betydelsen av sociala nätverk (s. 55ff.). Denna aspekt följs nu egentligen inte upp i avhandlingen, trots inledande hänvisningar till kända forskare som Mark Granovetter med flera. Omständigheten är inte avgörande för behandlingen av ämnet, men fokusering av sociala nätverk i avhandlingens inledning riskerar att leda läsaren fel i den fortsatta läsningen.

Något som jag gärna vill kommentera lite mera ingående är också frågan om historiska jämförelser. Det finns som bekant flera olika sätt att utforma jämförande studier. En bland samhällsvetare vanlig distinktion är den mellan "Most Similar Systems Design" (MSSD) respektive "Most Different Systems Design" (MDS). I det ena fallet jämförs fall som i så stor utsträckning som möjligt är *lika* varandra. Analysen inriktas på att identifiera den oberoende variabel som trots alla likheter kan förklara en observerad skillnad mellan fallen. I det andra fallet jämförs fall som är så *olika* varandra som möjligt. Analysen har i detta fall syftet att identifiera den gemensamma oberoende variabel som kan förklara en likhet mellan två i allt övrigt olika fall.² Sådana kriterier är förvisso svåra, eller till och med omöjliga att tillämpa rigoröst i ett historiskt sammanhang. Dels finns det sällan eller aldrig två fall som passar perfekt in på de skisserade modellerna. Dels tillåter tillgängligt källmaterial i regel inte de mer systematiska och oftast kvantitativa prövningar som sådana modeller i regel förknippas med inom samhällsvetenskaperna. Men det kan ändå vara värt att ställa sig frågan hur Arboga och Västerås principiellt sett förhåller sig till respektive modell för komparation.

Förutom det faktum att båda städerna ligger i Mälardalen tycks det finnas mer som skiljer dem åt än som förenar (s. 63ff.). Arboga inledde, i likhet med flertalet svenska städer, en period av befolkningsmässig expansion i början av 1800-talet. Staden hade också ett förhållandevis gynnsamt läge med tanke på hur ångbåts- och järnvägs kommunikationerna kom att dras i regionen. Här etablerades slutligen också Arboga Gjuteri och Mekaniska Verkstad som en betydelsefull, lokal aktör med starka kapitalintressen, liksom Elektriska Aktiebolaget, det vill säga kärnan till det framtida ASEA. Västerås hade vid en jämförelse något svagare befolkningsstillväxt och när järnvägsnätet började byggas ut drogs både västra och norra stambanan förbi staden. Men den lokala infrastrukturella utvecklingen i Arboga kännetecknades inte av någon egentlig dynamik. Det senare var ett drag

2. Thomas Denk, *Komparativ metod: förståelse genom jämförelse* (Lund 2002) s. 62–66.

som kan förklaras med hänvisning till en, jämfört med Västerås, påtaglig brist på samarbete mellan lokala ägarintressen och samhällsintressen. Och det förklaras i sin tur med hänvisning till skillnader i fråga om de lokala eliternas sammansättning. I motsats till förhållandet i Arboga växte en delvis ny elit fram i Västerås under 1880-talet, en elit karakteriserad av en ny omvärldsuppfattning, en ny och mera dynamisk syn på modern teknik och, därmed, bättre förmåga att agera samfällt för den egna ortens bästa (s. 83ff., 241ff.). Där fanns något som, i brist på ett bättre uttryck, kan beskrivas som en lokal "samarbetsanda".³

Trots att Lindberg framhåller att båda städerna vid inledningen till 1880-talet hade relativt likartade goda framtidsförutsättningar för ekonomisk utveckling (s. 91), talar omständigheterna ändå för att avhandlingen är uppbyggd kring fall som är olika varandra. Och syftet med analysen skulle i så fall vara att förklara likheter mellan Arboga och Västerås. Men som studien nu är upplagd är det snarast olika fall som jämförs med avseende på olikheter. Jag skall inte driva detta resonemang alltför långt. I allt väsentligt tycker jag att Lindbergs jämförande studie av Arboga och Västerås håller måttet, men en något större klarhet kring principerna för valet av städerna och logiken bakom den historiska jämförelsen hade trots allt varit på sin plats. Härmed avses således frågan om *vilka* faktorer som förklarar *vad* i de förändringsprocesser författaren studerar. Ett tydligt klagande av vad författaren i sammanhanget betraktar som beroende respektive oberoende variabler hade också gjort det lättare att försvara avhandlingens teoriprovande ambitioner (avhandlingens tredje huvudsyfte). Jämförande metod, liksom vissa varianter av fallstudier, har ju nämligen ofta detta till avsikt.⁴

Låt mig därmed övergå till frågan om undersökningens konkreta genomförande och huvudsakliga resultat. *Kampen om ASEA* är, som jag redan påpekat, en empiriskt mycken gedigen avhandling och Lindberg har sökt och funnit en myckenhet intressant material, inte minst i de kommunala arkiven. Kapitel tre till sex, som behandlar vatten- och avloppsfrågor respektive elektrifieringsprocessen i de båda städerna, ger en skarpt tecknad bild av de lokala eliternas agerande. Ett exempel är händelseutvecklingen i samband med sistnämnda process i Arboga. Behandlingen av Arbogas elektrifiering, en fråga som kunde ha inneburit en intressant möjlighet till industriell utveckling, mötte här en rad hinder – på grund av kontroverser i fråga om de damm- och broanläggningar som projektet inkluderade; på grund av skiljaktigheter i fråga om hur stadens brandsäkerhet och kommunikationerna mellan stadens båda halvor skulle lösas (Arboga ligger som bekant på ömse sidor av Arbogaån); på grund av konflikter med tomt- och gårdsägare och så vidare i all oändlighet. Framställningen kännetecknas av en grundlighet och detaljrikedom

3. Jfr Martin Åberg, *Samförståndets tid: konflikt, samarbete och nätverk i svensk lokalpolitik* (Lund 1998) s. 13–21.

4. Se Arend Lijpharts fortfarande utmärkta artikel "Comparative politics and the comparative method", *American political science review*, 65 (1971), s. 682–693.

som är ovanlig och imponerande. Bland annat kommer krognotor ur dammbyggnadskommitténs i Arboga arkiv till nytta för att illustrera hur kommittén vid ett tillfälle (felaktigt skall det senare visa sig) tror sig ha lyckats desavouera en besvärlig aktör, major Gustaf Nerman, vid behandlingen av den krångliga frågan (s. 172f.).

Principiellt sett är en ansats av det skisserade slaget visserligen inte helt riskfri. Detaljerna skulle lätt kunna ta överhanden i förhållande till helheten och de övergripande utvecklingslinjerna. Men Lindberg klarar balansgången, inte minst genom det sätt på vilket hon förtjänstfullt knyter samman avhandlingens många trådar i ett avslutande, mer reflekterande kapitel. Här markeras det jag uppfattar som ett viktigt resultat i avhandlingen: vikten av hur lokala maktthavare agerade, eller avstod från att agera, sett i ljuset av de strategiska möjligheter som införandet av ny teknik öppnade. De lokala eliternas sammansättning, samarbetsformer och omvärldssyn blir därmed kritiska faktorer. Diskussionen kring detta problem förs också vidare på ett mera framåtblickande sätt. Den diskussion som Pia Lindberg i kapitel sju för kring Arboga och Västerås och möjligheten av tidiga, lokala förutsättningar till det som senare kom att bli den "svenska modellen" i kommunal tappning är således mycket intressant. Det hon pekar på är hur vissa komponenter i denna modell – samverkan mellan näringsliv och lokal stat i kommunernas skepnad – på orter såsom Västerås redan tidigt föll på plats och alltså inte kan reduceras till ett 1900-talsfenomen. Diskussionen väcker uppslag till ytterligare forskning på ett sätt som en bra avhandling bör göra. Därmed vill jag också ha sagt att avhandlingen, enligt min mening, i huvudsak uppfyller de syften som inledningsvis formuleras, om än något svagare när det gäller de teoriprovande ambitionerna.

Sammanfattning – helhetsintryck

Med detta vill jag kort sammanfatta mitt helhetsintryck av Pia Lindbergs avhandling. Mina huvudsakliga invändningar gäller kopplingen mellan de teoretiska avsnitten och den empiriska undersökningen, vilken jag menar kunde ha varit mera fokuserad och stringent. Därtill väcker den jämförande metodik som avhandlingen vilar på vissa frågor. Det som är positivt med avhandlingen – och det är lätt att identifiera dess starka sidor – är den gedigenhet och utförlighet med vilken författaren avancerar genom ett rikt och ofta svårarbetat källmaterial samt den rika och nyanserade bild hon ger av det komplexa samspelet mellan kapitalintressen och samhällsintressen när det gällde infrastrukturell och industriell utveckling i Arboga och Västerås. Avhandlingen ger en fyllig bild av de mekanismer som kunde förhindra alternativt skapa förutsättningar för lokal utveckling mot 1800-talets slut och intressanta inblickar i hur den svenska industrialiseringsprocessen kunde gestaltas på lokalplanet. Till det positiva helhetsintrycket bidrar också att *Kampen om ASEA* är lättläst. Språket flyter lätt, trots att utgångspunkten varit ett

källmaterial som inte är det helt enkelt att "översätta" till läsbar svenska. När det gäller akribi har jag, med något enskilt undantag, heller inga större invändningar. Det finns några slarvfel här, några korrekturfel där, men i huvudsak ingenting som förminskar intrycket att detta är en gedigen, välskriven och intressant avhandling.

*Martin Åberg**

* Fakultetsopponent